

Müslüman halkların Ekim'i¹

Sungur Savran

Ekim devrimi bir Rus devrimi değildir. Daha doğru bir niteleme, Ekim'in tamamlanmamış bir dünya devrimi olduğudur. Bunu *Devrimci Marksizm*'in geçen sayısında yer alan bir yazımızda ortaya koymaya çalışmıştık.² Elinizdeki yazı bu tür bir nitelemenin sadece bir yönü üzerinde duracak. Bu yön İslam dünyası olarak anılan, nüfusunun çoğunluğu (ya da Hindistan'da olduğu gibi hatırı sayılır bir büyüklükteki bir azınlığı) Müslüman olan ülkeler için, tabii Türkiye için de çok büyük bir önem taşır. Ama bu yazının özgül konusuna girmeden önce, Ekim devriminin neden sadece bir Rus devrimi olmadığı konusu üzerinde kısaca bir şeyler söylemek yararlı olacaktır.

Devrimin en önde gelen iki önderinin, Lenin ve Trotskiy'in, devrimci Rusya

1 Bu yazı daha önce *Devrimci Marksizm*'in İngilizce yıllık yayını olan *Revolutionary Marxism*'in son (2018) sayısında yayınlanmıştı. Burada yayınlanan Türkçe çeviri, yabancı okur için gerekli olup Türkiyeli okur için anlamsız olacak bilgilerin çıkartılması dışında İngilizce metnin bire bir karşılığıdır. Metin Türkçe'ye Burak Sayım tarafından çevrilmiştir.

2 Bunun için bkz. "80 yıla bedel 8 ay: Büyük Ekim Devrimi", *Devrimci Marksizm*, Sayı 32-33, Güz-Kış 2017.

toprağına birbirlerinden bir ay arayla ayak basar basmaz, yaklaşmakta olan yeni devrimi nasıl nitelediklerini görmek anlamlıdır. Lenin, Nisan ayının başında, İsviçre'deki sürgününden o zamanlar Petrograd adını taşıyan Rus başkentinde Finlandiya İstasyonu'na indiğinde, Bolşeviklerin partinin önderini karşılamak için örgütlediği bir işçi topluluğuna hitap edecekti. Kendisinden beklenebileceği gibi kısa ve doğrudan hedefe kilitli bir konuşmayı şu sloganla bitirdi Lenin: “Yaşasın sosyalist dünya devrimi!” Öte yandan, savaş sırasında siyasi faaliyetleri dolayısıyla önce İspanya'ya ardından da Amerika'ya, New York'a sürgün edilmiş olan Trotskiy, Rusya'ya dönmek için çok daha uzun bir yol kat etmek zorundaydı. Üstelik yolda İngiliz hükümeti tarafından bir süre tutsak edilmişti. Bütün bunlardan dolayı Petrograd'a ancak Mayıs başlarında ulaşabiliyordu. Ayağının tozuyla Petrograd Sovyeti'nin bir toplantısına katılıyordu. Aynı sovyetin 1905 devrimi esnasında başkanı sıfatıyla kendisine bir onur konuğu olarak derhal söz verildi. Lenin'in bir ay önce kendisini karşılamaya gelenlere hitabını nasıl bitirdiğini bilmesi olanaksızdı. Trotskiy kendi konuşmasını şöyle bitiriyordu: “Yaşasın sosyalist dünya devriminin girizgâhı olan Rus devrimi!” “Dünya devrimi”nin Trotskişt bir kavram olduğu yolundaki gülünç bilgiyle yetişmiş olanlar için Lenin'in Trotskiy'den de daha Trotskişt olduğunu görmek biraz can sıkıcı olabilir! İşin bu yönünü bir kenara koyarsak, yaklaşmakta olan Ekim devriminde önder olarak belirleyici bir rol oynayacak her iki devrimcinin de Rus proletaryasının iktidarı almasına dünya devriminin arifesi olarak bakmakta olduğunu yadsımak mümkün değildir. Elbette bu bir rastlantı değildir: Her iki devrimci önder için de bu, ayaklarını sağlam biçimde devrimci Marksizm'in zeminine basanlar için tek olanaklı programdı.³

Demek ki, Bolşevik önderlik, kaderi üzerinde belirleyici söze sahip olduğu Ekim devrimini, dünyanın coğrafi bakımdan en büyük ülkesi de olsa, tek bir ülkenin topraklarına ve halklarına özgü bir devrim olarak değil, bir dünya devrimini başlatmak amacıyla yapmıştı. Yalnızca bu bile Ekim devrimi sırasında ve ertesinde yaşananlara “Rus devrimi” adının takılmaması için yeterli nedendir. Elbette en dar anlamıyla ele alındığında, devrim elle tutulur biçimde Rusya'ya özgü bir olaydı. Trotskiy'in kendisi bile anıtsal tarihi incelemesine *Rus Devriminin Tarihi* adını veriyordu. Ama şunu unutmayalım: Trotskiy'in yazdığı tarihin konusu, köylülük tarafından destek-

3 Elbette bu iki örneği bu fikrin mutlak kanıtları olarak değil, sadece ilginç bir semptom olarak veriyorum. Bu konuda Lenin'den bitmez tükenmez miktarda alıntı bulmak için Trotskiy'in *Rus Devriminin Tarihi* kitabının “Yalıtılmış bir ülkede sosyalizm mi?” başlıklı ikinci ekine bakılabilir. (Bu ek ve *Rus Devriminin Tarihi* kitabının diğer ekleri Türkçe olarak ilk kez dergimizde yayınlanmıştır. “Yalıtılmış bir ülkede sosyalizm mi?” metni için bkz. *Devrimci Marksizm*, Sayı 5, Kış 2007-2008.). Bu konuya dair Trotskiy için kanıt göstermeye dahi gerek yok. Zira Stalinist mitoloji bu konuda yalnızca Lenin'in tutumu üzerine kuşku yaratmaya, eften püften kanıtlarla, Lenin'in tek ülkede sınıflı toplumun ortadan kaldırılabileceğine inandığını kanıtlamaya çalışmış bulunuyor.

lenen Rus proletaryasının iktidarı almasıyla taçlanan olaylar dizisinin analizidir. Bu kendi başına alındığında yadsınamaz biçimde Rus devrimi olarak adlandırılmayı hak edecek bir alandır. Ama bugün geçmişe bakarak Ekim devriminden söz ettiğimizde kaşt ettiğimiz sadece bu değildir: tarihi öneme sahip bir olay olarak Ekim devrimi ancak 1917'de yaşanan bu olaylar örgüsünden türemiş olan bütün sonuçlarla birlikte ele alındığında tam anlamıyla değerlendirilebilir. İşte Ekim devrimini tamamlanmamış bir dünya devrimi yapan da o sonuçlardır.

Ekim'in sonucu olarak ortaya çıkan olaylar örgüsü, birden fazla anlamda bir dünya devrimine işaret eder. Her şeyden önce, kelimenin dar anlamıyla "Rus devrimi" dünyanın geri kalanı üzerinde müthiş uyarıcı bir etki yaratmıştır. Almanya ve Avusturya-Macaristan'da devrimler patlak vermiş, ilkinin Bavyera eyaletinde, ikincisinde ise Macaristan'da kısa ömürlü Sovyet cumhuriyetleri kurulmuştur. Finlandiya'da yaşanan bir başka devrim yenilgiye uğrarken, İtalya'nın sanayi merkezlerinde ve İskoçya'da devrim-benzeri hareketler yaşanmıştır. Bunların hemen ardından 1919-23 arasında Mısır, Osmanlı-Türkiye, Irak, Suriye, Fildişin'de (ve uzak Fas'ta) ardı ardına yaşanan ayaklanmalarla Ortadoğu'da bir devrimler dizisi görülmüştür. Bunların programı anti-kolonyal, anti-emperyalist bir içerikle sınırlıydı, ama Rus devrimiyle bağları açıldı.⁴ Ardından devrim daha da doğruya doğru hareket edecek, 1925-27'de Çin'de ülkenin sanayileşmiş bölgelerinde proleter ayaklanmalar yaşanacak ama Komintern'in yükselen Stalinist önderliğinin felaketlere gebe politikası sonucunda ezilecekti.⁵ Dünya devriminin bu dalgasının son halkası İspanya'da yaşandı: Bu ülkenin işçi sınıfının ve yoksul köylülüğünün dev bir potansiyel taşıyan başkaldırısı Stalinist bürokrasi tarafından kana boğularak bastırıldı.⁶

Rus devrimi, ikinci bir anlamda da bütün insanlığı ilgilendiren bir olay olarak belirliyordu: Hem iktidarın fethi, hem de bunun sonucunda ortaya çıkan sosyo-ekonomik yapılar Rusya'ya özgü olmaksızın çok daha genel bir önem taşıyordu. **Modern kapitalist toplumun, doğaları gereği uluslararası karaktere sahip iki temel sınıfının tek bir ülke ölçeğinde de olsa boy ölçüşmesiydi esas yaşanan.** Bu, kapitalist özel mülkiyetin ortadan kaldırılması ve kamu mülkiyeti temelinde planlı bir ekonominin kurulması konusundaki ilk deneyimdi. Olan biten bu anlamda Rusya topraklarıyla sınırlanamayacak, bir bütün olarak insanlık için önem taşıyan bir karakter taşıyordu. İlk proletarya diktatörlüğünün (Paris Komünü'nün kısa ömürlü deneyimini bir yana bırakıyoruz) kurduğu devlet biçiminin de insanlığın bütünü

4 Bu konuda bkz. "Ortadoğu'da devrimci dalgalar", *Devrimci Marksizm*, Sayı 30-31, Bahar-Yaz, 2017.

5 Bu konuda Trotskiy'in Çin konusunda bu dönemde yazdığı çok sayıda yazıya bakılabilir. Türkçe yayınlanmış bir derleme için bkz. Lev Troçki, *Çin Üzerine*, İstanbul: Tarih Bilinci, 2000.

6 Bkz. Pierre Broué/Emile Témime, *La révolution et la guerre d'Espagne*, Paris: Editions de Minuit, 1961.

açısından anlamı büyüktü: Ezilen ulusların haklarının başarılı savunucusu Lenin'in akıl babası olduğu Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) hiçbir ulusun, hatta hiçbir coğrafi bölgenin adını içermemesi dolayısıyla, geleceğin devletsiz toplumuna gidişte zorunlu bir ara durak olan dünya federasyonunun tohumunu taşımak bakımından son derecede önemlidir. Böylece, devrimler tarihinde yeni bir çağ açılmış oluyordu: burjuva devrimlerinin adım adım yerini alan **proleter devrimler çağı**.

Ayrıca, Ekim devriminden doğan bu devlet ve toplum, yalnızca kısa erimde değil, bütün 20. yüzyıl boyunca, daha kesin biçimde söylenecek olursa SSCB'nin 1991'de yaşanan çöküşüne kadar, insanlığın tamamının kaderine damga vuran güçlü birer etken haline gelecekti. Dünyanın hiçbir yerinde, sosyo-ekonomik, politik ya da ideolojik süreçlerin hiçbir yönü, Ekim devrimi gerçekleşmemiş olsaydı, yaşanacağı gibi yaşanmazdı. Daha da köşeli biçimde ifade etmek gerekirse, Ekim devrimi, 20. yüzyılın kapitalizmin ilgasıyla sonuçlanan devrimleri üzerinde, yüzyıl ortasında insanlığın üzerine çöken faşizm felaketinin püskürtülmesinde, sömürgecilik karşıtı mücadeleler ve kapitalizm tarafından kurulmuş olan alçaklık timsali sömürge sistemine neredeyse bütünüyle son verilmesinde, hatta kapitalizmin emperyalist merkezlerinde "refah devleti" adıyla anılan sosyal hizmetler sisteminin kurulmasında, burada tartışılması mümkün olmayan yollardan **belirleyici** bir rol oynamıştır.⁷

Nihayet, Ekim devriminin münhasıran bir Rus devrimi olarak anılmasının yanlış olmasının görünürde çok daha az önemli nedenine geliyoruz. Bunu anlamak için Sovyetler Birliği'nin, yani deyim yerindeyse bu "ulusuz" devlet biçiminin, Kafkasya'da ve Orta Asya'da devrim gerçekleşmeden önce, yerli nüfusunun çoğunluğunun Müslüman olduğu en az altı cumhuriyeti içine aldığı (Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan) hatırlamak yararlı olacaktır. Buna dar anlamda Rusya olarak bilinen coğrafyanın içindeki halkları (Tatarlar, Başkırtlar, Kalmuklar, Çeçenler, Dağıstanlılar vb.) ekleyin. O zaman görülecektir ki, bazıları Ekim devriminden sadece 30-40 yıl önce çarlık Rusyası'nın hâkimiyetine girmiş olan bu halklar, kelimenin herhangi bir anlamında "Rus" falan diye anılmak bir yana, aynı zamanda Batı sınır bölgelerinin (Ukrayna, Belarus, Polonya, Baltık ülkeleri vb.) ve Güney Kafkasya'nın (Gürcistan ve Ermenistan) Rus olmayan öteki halklarından da geçmişleri, kültürel ve ideolojik formasyonları, örf ve âdetleri, hayat tarzları, hatta sosyo-ekonomik ilişkileri ve üretim tarzları bakımından da (buna aşağıda döneceğiz) bütünüyle farklıdırlar. Kısacası, Ekim devrimi aynı zamanda Müslüman halkların devrimi idi!

Bunun dünya-tarihsel bir anlamı vardır. Ekim devriminin sadece bir Rus devrimi olmadığını, aynı zamanda Ukraynalıların, Gürcülerin ya da Ermenilerin devrimi

⁷ İki numaralı dipnotta bahsettiğimiz makalede bu konuyu tartışmış bulunuyoruz.

olduğunu söylemek başka bir şeydir, Müslüman halkların da devrimi olduğunu söylemek ise bambaşka bir şey. Mümkün olduğunca açık sözlü olalım: Bugün Batı'da hâkim düşünce Müslüman halkların, bağlı oldukları dinin köhnemiş, hatta umarsızca yobaz doğası yüzünden modern dünyanın harikalar diyarına geçmesinin mümkün olmadığı yolundadır (anlaşılan, Musevilik ve Hıristiyanlık ise doğaları gereği son derecede ilerici dinlerdir!) Müslüman halkların, Volga bölgesinden SSCB'nin Çin ile sınır bölgesine kadar uzanan engin bir coğrafyada sosyalist bir devrime katılmış olması, koskoca bir halklar topluluğuna bu denli dar kafalı ve önyargılı biçimde yaklaşanların yüzüne fırlatılmış bir eldivendir! Bir milyarı aşkın insanın yaşamakta olduğu Müslüman çoğunluklu ülkelerin geleceği düşünüldüğünde, bu iki bakış açısından hangisinin benimseneceğinin dünya sosyalizminin potansiyel gücü bakımından çok büyük fark yaratacağı açıktır.

Ekim devriminin gelişmesi içinde Müslüman halkların izlediği yol bu meseleye ışık tutar. Bu, Ekim devriminin önemi ihmal edilmiş bir vechesidir. Bu yazıda devrimin bu boyutunu öne çıkarmayı amaçlıyoruz.

Bolşeviklerin uluslar politikası

Bu bölüme, devrimlerin, gücünün en yüksek olduğu merkezlerde kazanılan ilk zaferlerin ardından, oldukça karmaşık ve çeşitlilik gösteren bir dizi faktöre göre yayıldığı ya da durduğu, bu faktörler arasında da milliyet ve inancın belirleyici öneme sahip olduğu gözlemine yaparak başlamalıyız. Hele de devrimin yayılacağı bölgeler, Rus imparatorluğunun farklı bölgelerinde olduğu üzere, bambaşka sosyo-ekonomik ve sınıfsal yapıları olan toplulukları bir araya getiriyorsa! Tabii ki Ekim devrimi çarlık Rusyası'nın sanayi merkezlerinde, öncelikle de Petrograd'da ve Moskova'da başlamış, diğer bölgelere sonradan yayılmıştır. Aşıkâr sebeplerden ötürü, siyasi ve askeri bir olay olarak Ekim devriminden bahsettiğimizde, devrimin Bolşeviklerin ve Sovyetlerin iktidarı almasından en azından 1922'de SSCB'nin kurulmasına kadar sürdüğünü varsayacağız.⁸ Bu bakımdan, Ekim Devrimi'nin yayılması büyük oranda ulusal ve dini farklılıklara bağlıydı. Bu sebeple, Bolşeviklerin ulus ve din meselesinde izlediği politika, bu dönemde gerçekleşen her şeyin arka planını teşkil eder.

Çarlık Rusya'sının bir "halklar hapishanesi" olduğu sır değildir. Rus şovenizmi gemi aziya almış durumdaydı. Tam da bu sebeple Lenin, uluslar arasındaki eşitliğin

8 Öyle anlaşılıyor ki devrimin en önemli tarihçisi olan Edward Hallett Carr'ın da görüşü budur. Anıtsal bir yapıt olan *A History of Soviet Russia* eserinin, Türkçe olarak da yayımlanan, ilk bölümü 1917-1923 dönemini kapsar. Bunun sebebi, bu tarihlerin Lenin'in liderlik içerisinde ağır basan varlığına denk gelmesi değildir. En azından sadece bu değildir. Bu ilk bölümün başlığına dikkat ediniz: *Bolşevik Devrimi, 1917-1923*, İstanbul: Metis, 1989-1998. (Bu yapıt da kendi içerisinde iç işleri, iktisadi alanı ve uluslararası ilişkileri kapsayan üç cilde ayrılmıştır.)

garantisi olarak kendi kaderini tayin ilkesi konusunda en zorlu şartlar altında dahi tavizsizdi. Bu tavrın önemi ne kadar vurgulansa az kalır. Bu yalnızca Lenin için temel önemde olan⁹ ulusların geleceğin sosyalist uluslar topluluğunda yani dünya sosyalist federasyonunda barış içinde kaynaşması açısından değil, aynı zamanda dolaysız demokratik sonuçları açısından da büyük önem taşır: Ulusal sorunda böylesine radikal bir tavır, ulusların eşit olmayan statü ve güçte olduğu bir dünyada demokratik ilişkilerin kurulabilmesi bakımından, genelde belirleyici sayılan ifade özgürlüğü ve “serbest” seçim kadar önemlidir. Sosyalist devrimin, başka şartlar altında gerçekleşmesinin beklenemeyeceği coğrafyalara yayılmasının yolunu açan da bu politikadır. Şimdi bu politikanın kısa bir değerlendirmesine geçelim.

20. yüzyılın ilk çeyreğinin en önemli devrimci Marksistlerinden ikisinin, ulusal sorun konusunda sürekli karşı karşıya geldiği bilinir. Rosa Luxemburg, Lenin’in ulusların kendi kaderini tayin hakkı politikasına usanmaksızın karşı çıktı. Bu karşı çıkışı dayandırdığı birçok sebebin arasında muhtemelen en önemlisi ulusların dünya pazarına entegrasyonunun ulus olma hevesini fiiliyatta köhneleştirmiş olmasıydı. Birinci Dünya Savaşı sırasında, Marksist hareket içerisinde başka isimler de bu argümanı kullanarak emperyalizm çağında siyasi meselelerin ancak dünya çapında çözülebileceğini savundu. Lenin bu pozisyonu “emperyalist ekonomizm” olarak adlandırıp, mutlak determinizmi ve indirgemeciliği sebebiyle yerden yere vurdu.¹⁰ Savaş sonrası, partinin Rusya Komünist Partisi adını aldığı ve yeni bir programın kabul edildiği 1919 kongresinde, Lenin ile Buharin ve Pyatakof ulusal sorun konusunda, daha önceden Lenin ile Rosa arasında yürüten tartışmayla hemen hemen aynı eksende karşı karşıya geldi.¹¹ Lenin partinin çoğunluğunu kendi pozisyonuna kazanarak soyut enternasyonalizm damarını alt etti.¹² Böylelikle 1917-1922 arasındaki hayati önemdeki dönemde, yeni Sovyet hükümetinin politikaları Lenin’in ulusal soruna yaklaşımının izini taşıdı.

9 Ulusal sorun sıklıkla bir “burjuva demokratik” göreve indirgenmektedir. Lenin için durum böyle değildir. Onun için kendi kaderini tayin hakkı, daha da önemli biçimde, halkların geleceğin sosyalist topluluğuna entegrasyonunun ve bu birlik içerisinde kaynaşmasının başarısıyla ilişkiliydi. Bu meseleyi ayrıntılı biçimde tartıştığımız bir metin için bkz. *Kod Adı Küreselleşme. 21 Yüzyılda Emperyalizm*, İstanbul: Yordam Kitap, 2. baskı, 2008, s. 315-346.

10 Bunun için bkz. Vladimir İ. Lenin, “A Caricature of Marxism and Imperialist Economism” (1916), *Collected Works*, volume 23, Moscow: Progress Publishers, 1977, pp. 28-76. [Türkçesi *Emperyalist Ekonomizm- Marksizmin Bir Karikatürü*, Agora Kitaplığı, 2014, İstanbul.]

11 Lenin’in ulusal soruna bakışına dair en önemli metinleri Birinci Dünya Savaşı dönemindedir. Bkz. “The Socialist Revolution and the Right of Nations to Self-Determination. Theses” (1916), *Collected Works*, a.g.e , Cilt 22, s. 143-156 ve “The Discussion on Self-Determination Summed Up”, a.g.e., s. 320-360.

12 1919 kongresinde kabul edilen yeni programın ulusal soruna ilişkin hükümlerine dair ayrıntılar için bkz. E.H. Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, Cilt 1, Harmondsworth: Penguin Books, 1971, s. 274-76.

Şubat devrimi, Rusya’nın Müslüman halklarını zaten harekete geçirmişti. 1917 1 Mayıs’ında, Birinci Tüm Rusya Müslümanları Kongresi, ülkenin her tarafından 900 kadar delegeyi bir araya getirdi. Bu kongrelerin ikincisi, aynı yılın Temmuz ve Ağustos aylarında, Volga bölgesindeki Tataristan’ın başkenti Kazan’da toplanacaktı. 1917 boyunca başka, daha yerel girişimler de olacaktı. Bu yalnızca başlangıçtı; burjuva-demokratik unsurlar, azınlıktaki sosyalist-komünist akım karşısında büyük oranda üstünlük sağlamış durumdaydı.

Ekim devriminin hemen ardından, 1917’nin Kasım ayı içerisinde yeni hükümet, yani Sovnarkom, arka arkaya iki bildirme yayınladı. Bunlardan ilki “Rusya Halklarının Hakları Bildirgesi” adını taşıyan daha genel bir bildirgeyken, özel olarak “Rusya’nın ve Doğunun Müslüman Emekçilerine” seslenen ikinci bildirme Müslüman halkların kendi gelenek ve örf ve âdetlerine göre yaşama hakkını tanıyordu. Daha sonra Ocak 1918’deki “Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Bildirgesi” geldi. Bu çabanın doruk noktası, Ekim devriminin hemen ardından kurulmuş olan ve Stalin’in yönettiği Ulusal Meseleler Komiserliği’ne ek olarak, “Müskom” olarak kısaltılan Merkezi Müslüman Komiserliği’nin kurulması oldu. Müskom’u yönetmekle görevlendirilenler ise Müslüman devrimcilerdi.

Rusya’nın bazı bölgelerinde, özellikle de Orta Asya’nın o dönem Türkiştân olarak adlandırılan kısmında Bolşevizmi Rus unsurlar, hatta bizzat sömürgecilerin kendisi ele geçirmişti. Bunlar, kendi çıkarlarını korumak için, oportünist biçimde muzaffer Bolşeviklerin tarafına geçmişti. Bu unsurlar, bu saflarda bulunması pek şaşırtıcı olmayan ve kimisi Bolşevizme yakın zamanda geçmiş olan demiryolu işçilerinin ve diğer işçilerin yanı sıra bürokratlardan, tüccardan, hali vakti yerinde çiftçilerden (*kulaklar*) ve hatta Ortodoks papazlardan oluşuyordu. Yani Orta Asya Bolşevizmi’nin bileşimi dikkat çekici biçimde sömürgeci bir karakter taşıyordu.

Sovyetlerin merkez yöneticileri bu oldubitti durumuna teslim olmayıp, Rus yerleşimcilerin yerli Müslüman halklara karşı işlediği kabahatleri telafi etmeye çalıştı. Bolşevizm adına yönetimde bulunan Rus unsuru, Müslüman halka yönelik ayrımcılığa karşı uyardılar. 1919’un Ekim ayında, Tüm Rusya Sovyetleri Yürütme Komitesi (VTsIK) ve Sovnarkom, Türkiştân meselesini ele alan ortak bir karar yayınladı. Bu metin, aşağıdaki açık ve net pasajı da içeriyordu:

Türkiştân halklarının kendi kaderini tayin hakkı ve tüm ulusal eşitsizliklerin ve bir ulusal grubun diğerine karşı ayrıcalıklarının ortadan kaldırılması, Rusya’nın Sovyet hükümetinin politikasının temelini oluşturur ve organlarının tüm çalışmalarında yol gösterici bir ilkedir... Yalnızca böyle bir çalışma ile Türkiştân’ın yerli emekçi kitlelerinin, Rusya’nın işçileri ve köylülerine yönelik, Rus çarlığının yıllar

süren tahakkümünün beslediği güvensizliği en sonunda ortadan kaldırılabılır.¹³

Sovyet'in ve hükümetin resmi kararnameleleri ve talimatları ile yetinmeyen Lenin, (Başbakana denk gelen) Halk Komiserleri Konseyi Başkanı olarak değil, partinin bir üyesi olarak Türkiştân komünistlerine bir mektup yazıp, onları yerli halka karşı ayrımcılık sebebiyle sert bir eleştiriye tâbi tutuyor ve tavırlarını düzeltmelerini talep ediyordu. Lenin'e göre "Türkiştân halklarıyla düzgün ilişkilerin kurulmasının, Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) için devasa, **çığır açıcı önemde** olduğunu söylemek abartı sayılmazdı". Ardından Türkiştân komünistlerini uyarıyordu:

Bu konuyla yakından ilgilenilmesi, Türkiştân halkları ile yoldaşça ilişkilerin geliştirilmesi için her türlü çabada bulunulması, Büyük Rus emperyalizminin her izini ortadan kaldırma ve Britanya emperyalizminin liderliğini yaptığı dünya emperyalizmine karşı uzlaşmaz bir mücadele yürütme isteğimizde içten olduğumuzu onlara eylemlerinizi göstermeniz [gerekmektedir].¹⁴

"Çığır açıcı önem" ve "dünya emperyalizmi"ne dair son kısım, ülke içerisindeki uluslar arasındaki ilişkileri aşan bir şeye işaret etmektedir. Çünkü Lenin için bunun önemi yeni Sovyet sistemi içerisindeki ilişkilerden ibaret değildi. Bu ne kadar önemli olsa da, yerli halka yönelik tavır, aynı zamanda yeni Sovyet devletinin genel olarak sömürge dünyasındaki itibarına dair etkileri olacağı için de önemlidir. Lenin, partinin Merkez Komitesi üyesi Adolf Joffe'ye daha sonra, Eylül 1921'de yazdığı bir mektupta sorunu şu şekilde ortaya koyuyordu:

Büyük Rus şovenizmini devralan, daha doğrusu o yöne doğru ilerleyen "Tomskiy hattı"na dair ciddi kuşkularım var. Dünya siyasetimiz (*Weltpolitik*) açısından, yerli halkın güvenini kazanmak, dahası bu güveni üç kere, dört kere kazanmamız, onlara emperyalist olmadığımızı, bu yönde hiçbir sapmaya kapılmayacağımızı kanıtlanmamız gerek. Bu **dünya çapında** bir mesele, abartmıyorum, dünya çapında. Bu meselede alabildiğince dikkatli olunmalı. Bunun Hindistân'da, Doğu'da etkileri olacak.¹⁵

Müslüman halklara saygı ve onları tanıma konusunda Lenin ve Trotskiy'in aynı

13 Alıntılayan Carr, *Bolşevik Devrimi*, Cilt I, a.g.e., s. 307 (çeviri bizim).

14 "To the Communists of Turkestan", *Collected Works*, Cilt. 30, Moskova: Progress Publishers, 1977, s. 138, vurgu bizim.

15 Pierre Broué, *L'histoire de l'Internationale Communiste 1919-1943*, Paris: Fayard, 1997, s. 269, vurgu bizim.

şekilde düşündüğünü belirtmek önemli (Bu konuya yazının devamında değineceğiz). Ekim devriminin bu en önde gelen iki lideri aynı zamanda İslam kurumlarına yönelik hassas bir yaklaşımın gerekliliği konusunda da hemfikirdi. Bolşevikler bu hususta şaşkıncı bir esneklik gösteriyordu. Müslüman halkların Rusya’nın ezilen halkları olarak tanınması temelinde, İslam toplumuna has kurumlara kayda değer bir alan açıyorlardı. Bu uygulamanın en uç örneğinde, Şeriat mahkemeleri medeni hukuk alanında normal Sovyet sistemi ile yan yana bulunuyordu.¹⁶

Bolşevik siyasetin bir diğer önemli özelliği, yerel işlerin idaresinin yerli halkın liderlerine devredilmesi amacıyla iradi ve sistematik olarak yerel komünist kadroların geliştirilmesiydi. Bu politika *karenizatsiya* (kök salma/yerleşme) olarak adlandırılıyordu. Sosyalist topluma doğru ilerlemenin bir adımı olarak, birliğin içerisindeki her cumhuriyet, özerk cumhuriyet ve özerk bölge yerel halk tarafından yönetilecekti.

Karenizatsiya aynı zamanda yerel birimlerin kendi dilini kullanma, kendi tarihsel kültürünü geliştirme ve genç kuşakları merkezi idarenin gereksiz müdahaleleri olmadan eğitime hakkı anlamına geliyordu. Sıklıkla yerel halkların kültürel mirasını baskı altında tutan, egemen milliyetin diline ve kültürüne tekel statüsü veren, dil ve kültür meselelerinde farklılıkları ortadan kaldırıp tekliği empoze eden birçok genç burjuva cumhuriyeti ile taban tabana zıt biçimde, Sovyet devleti geçmişteki gelenek ve kültürlerin yeniden keşfedilmesini teşvik ediyor, her ulus ve milliyet için bir yaşam alanı yaratıyor, Kürtçe örneğinde olduğu gibi, bölgedeki diğer ülkelerde yasak olan dillerin kullanımını destekliyor ve her türden ulusal ve yerel kültürün gelişmesini sağlıyordu. Bütün bunlar, Çarlık Rusyası’nın Büyük Rus şovenizmini tersine çevirmek ve yeni Sovyet ülkesini oluşturan uluslar arasında sadece formel değil gerçek bir eşitlik inşa etme amacıyla yapılıyordu. Sovyetler Birliği’nde ulusal sorun alanında uzmanlaşan ve komünizme sempati duyduğu söylenemeyecek bir tarihçi olan Hélène Carrère d’Encausse, bu siyaseti “Sovyet politikasının bu dönemdeki en orijinal ve **göz kamaştırıcı** yönü” sayar ve genel olarak 1920’leri bu açıdan bir “devrimci ütopya” olarak nitelendirir.¹⁷

Yeni Sovyet devletinde ulusal soruna Bolşevik yaklaşımın bir diğer unsuru da federalizmdi. Bu bütünüyle yeni bir yaklaşımdı. Devrim öncesinde Lenin federalizme ve diğer adem-i merkezîyetçi idare biçimlerine kesin bir biçimde karşıydı. Bu pozisyon, entegre olmuş ekonomik alan ne kadar büyük ve karar vermede ko-

16 Bkz. Adeb Khalid, *Islam after Communism. Religion and Politics in Central Asia*, Berkeley: University of California Press, 2014, pp. 60-62 [Türkçesi: Adeb Khalid, *Komünizmden Sonra İslam. Orta Asya’da Din ve Politika*, İstanbul: Sitare Yayınları, 2011]; Dave Crouch, “Bolşevikler ve İslam”, *Devrimci Marksizm*, Sayı 4, Temmuz 2007.

17 Bu politikaya dair fikirleri için yazarın şu eserine bkz. *L’Empire éclaté*, Paris: Flammarion, 1978, s. 24-29 (altıntılar s.26’dan, vurgu bizim).

ordinasyon ne kadar fazlaysa, ekonominin sosyalist planlamasının da *farklılıklar saklı kalmak kaydıyla* o kadar etkili olacağına dair Marksist görüşten türetilmişti. Lenin'in kendi kaderini tayine dair tavrı “ya hep ya hiç” tarzı bir yaklaşımdı. Bir ulus ayrılmak istediğine karar verirse, proleter sosyalizmi bunu bir hak olarak tanımakla yükümlüydü. Öte yandan, eğer karar mevcut düzende kalmak şeklinde olursa, ortak devlet içerisindeki merkezileşmenin derecesini tartışma imkânı yoktu. Olması gereken merkezileşmeydi. Lenin bu tavrını devrimden sonra hızla değiştirdi. Büyük Rus şovenizminin komünist kadroların zihinlerinden dahi kazımanın zorluğunu anlayınca, takdire şayan bir içgüdüyle hatasını görüp, birlik ve eşitlik gereksinimlerini gerçekleştirmek için federal ilkeyi daha esnek ve uyarlanabilir bir biçim olarak kabul etti.

Lenin'in hayatının son siyasi zaferi de aslında SSCB'nin, eşit ulusların federal birliği olarak kurulmasıydı.¹⁸ Sadece Müslüman halklara yönelik değil, Gürcistan örneği başta olmak üzere diğer halklara yönelik olarak da Büyük Rus şovenizminin her tezahürüne karşı mücadele ederken, Ulusal Meseleler Komiseri Stalin ve şürekâsıyla gitgide daha açık biçimde karşı karşıya gelmişti. Sovyet devletinin artan bürokratikleşmesinin bir vechesi olarak, Sovyet ulusları arasındaki eşitliği görmezlikten gelen bir tutumun varlığının berrak biçimde farkına varmıştı. “Özerkleşme” tartışması¹⁹ olarak anılan bağlamda, Stalin'in; Güney Kafkasya'daki, Batı ve Doğu sınır bölgelerindeki ve Orta Asya'daki yeni Sovyet cumhuriyetlerinin, Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti'ne özerk biçimde katılmasını öngören planına karşı mücadeleye girişti. İleri görüşlülük açısından dâhiyane olan kendi çözümü ise, ileride Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği olarak bilinecek olan yapıydı. Bu isim, federal devletin içerisindeki uluslar arasında kurduğu eşitlik ilişkisi açısından eşsiz biçimde ilericidir ve daha önce de belirttiğimiz üzere, hiçbir bir ulusa ya da coğrafi bölgeye referans yapmamaktadır. Bu isim, herhangi bir ulusun adını taşımaması açısından modern tarihte tektir. Lenin'in dehası sayesinde ilk sosyalist devlet, içerisinde 200 kadar etnik ve ulusal grubun bir arada yaşamasına rağmen, dış dünyaya gösterdiği surette “ulussuz” idi. Bu, dünyanın geri kalanındaki devrimler muzaffer oldukça, hiçbir ulusal hassasiyeti gücendirmeden, gitgide büyüyen bir dünya sosyalist federasyonuna dönüşebilecek bir Birlikti.

Çarlığın baskı altında tuttuğu uluslar ve özellikle de Müslüman halklar için uy-

18 Bkz. Moshe Lewin, *Lenin's Last Struggle*, Ann Arbor: Michigan University Press, 2005; ayrıca, Lenin'in bu döneme ilişkin yazılarının ve bir dizi belgenin derlendiği bir kitap olan *Lenin's Final Fight*, George Fyson (der.), New York: Pathfinder Press, 2010.

19 Lenin'in bu konuya dair yorumu için bkz. “The Question of Nationalities or ‘Autonomisation’” and “The Question of Nationalities or ‘Autonomisation’ (Continued)”, *Collected Works*, Cilt 36, Moskova: Progress Publishers, 1971, s. 605-611. Bu metin Sovyetler Birliği'nde Stalin döneminde onyıllar boyunca sansürlendi ve ancak Stalin'in ölümünden sonra Lenin'in İngilizce toplu eserlerinin 4. baskısında yayımlandı.

gun şartları sağlayan politikanın genel yapısı işte bu şekildeydi.

Farklı toplumsal yapılar, farklı güzergâhlar

Şimdi eski Çarlık bölgelerindeki Müslüman halkların, Ekim devriminden doğan yeni devletle nasıl kader birliği ettiğinin hikâyesine geçebiliriz. Bu konuya geçerken belirtilmesi gereken ilk husus, bu Müslüman halkların Sovyet devletine katılımının farklı yollardan gerçekleştiğidir. Çok farklı üretim biçimleri, dolayısıyla da çok farklı sınıf yapıları altında yaşayan, ezen Büyük Rus ulusu ile çok farklı ilişkilere sahip olan ve 1917 devrimci sürecinden oldukça farklı biçimlerde etkilenmiş halkların farklı yollar izlemesi eşyanın tabiatı gereğiydi. Dahası, devrim bu halkları yalnızca toplumsal gelişmelerine değil aynı zamanda coğrafi konumlarına da bağlı olarak, burjuva-demokratik ya da sosyalist-komünist hareketlerin farklı gelişme aşamalarında bulmuştu.

Bu son hususa dair, Rusya Müslümanlarının üç farklı coğrafi bölgede yaşadığı not edilmelidir. Bunlardan ilki İç Rusya ve Volga bölgesinin yanı sıra Kuzey Kafkasya'nın dağlık bölgelerinin de dâhil olduğu Doğu sınır bölgesini kapsıyordu. Bunun dışında, yani Kafkas dağlarının güneyinde, bugün Azerbaycan'ın, Gürcistan'ın ve Ermenistan'ın bulunduğu bölgede yaşayan Müslüman halklar vardı. Son olarak da Hazar Denizi'nden Çin sınırına uzanan geniş kara kitlesi, yani genel olarak Orta Asya olarak bilinen fakat bazen de İç Asya denilen bölge bulunuyordu.

Fakat bu üç bölge kendi içerisinde de her zaman toplumsal ve siyasi gelişme düzeyi açısından homojen değildi. Toplamda Rusya'daki İslam dünyasında dört farklı sosyo-ekonomik yapı bulunuyordu. Bunlardan ilki Volga Tatarlarının spesifik durumuydu.²⁰ Bu toplumda ticari kapitalizm oldukça ilerlemiş, belli bir yerel sanayi sermayesi birikimi dahi gerçekleştirmişti. Rus İmparatorluğu içerisindeki uzun mesafeli ticarete Yahudi ve Ermenilerin oynadığına benzer bir rol oynayan ve aynı şekilde farklı şehirlerde ticari faaliyetinin temelini oluşturan bir diasporası bulunan çok gelişmiş bir ticaret burjuvazisi bulunuyordu. Tatarlar, Orta Asya'dakiler başta olmak üzere Türki halklar arasında Rus çıkarlarını temsil eden unsurlar olarak hareket ettiler, ta ki 1860'lar ve 1870'lerde bu bölge askeri yollarla fethedilene kadar. Fetihden itibaren, Rus tacirleri Tatar tüccarın yardımına ihtiyaç duymaz olmuştu. Bunun sonucu, Tatar toplumundaki ulusal bilincin hızla uyanması oldu.²¹ Cedit (yenilenme) hareketi, yükselen burjuva toplumuna ve kapitalizmin iktisadi gerekliliklerine uygun bir İslam yorumu geliştirdi. 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında, Ceditçiliğin ve hareketin Gasprinskiy ve Akçuralı gibi Tatar ideologlarının, Türk

²⁰ Volga Tatarları (Türkçe'de sık kullanılan terimle Kazan Tatarları), Karadeniz kıyısında yaşayan ve tarihsel gelişiminin çok daha erken bir aşamasında olan bir topluluk olan Kırım Tatarları ile karıştırılmamalıdır.

²¹ Osman Tiftikçi, *İslamcılığın Doğuşu*, İstanbul: Akademi, 2011, s. 27-29.

milliyetçiliğinin ve Osmanlı İmparatorluğu'ndakiler de dâhil olmak üzere diğer Türki Müslüman toplumlardaki (devamında bahsedeceğimiz) burjuva-demokratik hareketlerin doğuşunda derin bir etkisi oldu. Bu sebeple devrim, Şubat'tan itibaren Volga bölgesindeki Tatar toplumunda çok gelişmiş bir burjuva-demokratik hareket buldu. Hatta ve hatta, devrim öncesi bir sosyal-demokrat hareketin ilk adımları dahi atılmıştı. 1905 devriminin sıcağında, kısa ömürlü iki sosyalist parti kurulmuştu. İleride Rusya'daki Müslüman nüfusun önemli bir komünist lideri olacak Mirsaid Sultangaliyef 1913'te Tatar Sosyalistleri Mücadele Örgütü'nü kurmuştu.²² Fakat daha sonra göreceğimiz üzere, sosyalizm Tatarlar arasında ancak Şubat devrimi sonrasında bir güç haline gelecekti.

Güney Kafkasya'daki Azerbaycan ise, Volga Tatar toplumuyla bir çeşit tamamlayıcı zıtlık içerisindeydi. Burada gelişen, Tatar toplumunda görülen aksine burjuvazi değil proletarya olmuştu. Bu sınıfın varlığı özellikle bugün Azerbaycan'ın başkenti olan Bakü'de güçlüydü. Bunu sebebi basitçe bu bölgedeki büyük petrol rezervlerinin çok erken keşfedilmiş olmasıydı. Yerli burjuvazi ise, petrol şirketlerini yabancılar ve Ruslar işlettiği için görece az gelişmişti. Öte yandan hem burjuvazi hem de petrol proletaryası içerisindeki baskın yerli unsur Ermenilerdi. 20. yüzyıl başlarındaki Güney Kafkasya'da birlikte yaşayan farklı halklar birbiriyle iç içe girmiş vaziyetteydi. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan gibi daha homojen ulus devletlerin inşası ancak 20. yüzyıldaki gelişmeler ile olacaktı. Fakat proletarya Ermeni olsa da sosyal-demokrasi Müslüman nüfus içerisinde de kök salmıştı. Devrim vakti geldiğinde, bu hareketin Azerbaycan'daki gelişimi Volga Tatarları arasındaki gelişimini aşmıştı.

Bunlar dışında, Orta Asya'da, o zamanlar Türkiistan denilen (bugün Türkmenistan ve Özbekistan arasında bölünmüş olan) bölgede, Orta Çağdaki yerleşik ve şehirleşmiş uygarlığın mirasçıları vardı. Buraya kapitalizm, Tatar toplumu ya da Güney Kafkasya'ya kıyasla çok daha az girebilmişti. Taşkent, Buhara, Hive (ya da Harezmi), Semerkand, Hokand ve diğer şehirler ile bu şehirlerin hinterlandları hanlar ve emirler tarafından yönetilmekteydi. Yerleşik Türkiistan toplumu, oldukça erken bir tarihte Ceditçiliğin etkisi altında girmişti.²³ Burada Tatar Ceditçiliği ile çokuluslu ve gerçek bir halk devrimi olan Osmanlı'daki 1908 devriminin etkisi birleşmişti. Bu melez aşının sonucu, Ekim devrimi sonrasında bu bölgede gelişecek olaylarda önemli bir rol oynayacak (ismine Jön Türklere açık bir referans olan) Jön Buhara hareketiydi. Bu oldukça gelişmiş burjuva-demokratik hareketin aksine, Türkiistan'da bir sosyalist ya da komünist harekete dair hiçbir iz bulunmuyordu. Bu eksende ortaya çıkan her hareket de, daha önce gördüğümüz üzere, gerçek anlamda yerli değil Rus idi.

22 Hamit Erdem, *Mustafa Suphi*, genişletilmiş 3. baskı, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2010, s. 74.

23 Tiftikçi, *İslamcılık*, a.g.e., s. 31-32.

Son olarak, göçebe aşiretler kırsal toplumları bulunuyordu. Bu aşiretler, otlakları ve çayırları üzerinde ortak mülkiyete sahipti. Fakat bazı bölgelerde, özellikle de bugün Kazakistan olan bölgede (20. yüzyılın başında Ruslar, Kazakları “Kırgız” diye adlandırıyordu²⁴), Rus yerleşimciler bu aşiretlerin topraklarına el koyarak çiftlikler kurmaya başlamıştı. Bu durum, belki de o dönemin Kazak toplumundaki en önemli toplumsal çatışmaya yol açarak, bütün Kazakları Rus yerleşimci figürü ile karşı karşıya getiriyordu. Bu tarzda göçebe bir aşiret toplumu Orta Asya'nın doğu ucunda, yani bugün Kırgızistan ve Tacikistan'ın (Orta Asya'da Farsça konuşan ve hatırı büyüklükte olan tek halk bu sonuncusudur) bulunduğu coğrafyada da mevcuttu. Fakat görüldüğü kadarıyla kırsal aşiret ile Rus yerleşimci arasındaki çatışma bu bölgede çok daha az belirgindir. Bu göçebe toplumlara dair önemli bir nokta, Tataristan, Azerbaycan ve Türkiistan'ın yerleşik ve şehirli toplumlarına kıyasla, İslam'ın yol gösterici etkisinin bu toplumlarda çok daha az olmasıdır. Aynı zamanda, Kuzey Kafkasya'da, Kafkasya'nın güneyinden farklı olarak bugün Rusya Federasyonu içerisinde yer alan kısmında farklı etnik geçmişe sahip (Çeçenler, İnguşlar, Abhazlar vs.nin yanı sıra Türki göçebe aşiretler) dağlı halklar bulunuyordu. Genel olarak aşiret toplumunda sosyalizm ya da komünizmin, devrimci 1917 yılından önce gelişmek için hemen hiçbir şansı yoktu.

19. yüzyılın son üçte birlik kısmı ile 20. yüzyılın ilk on yılı içerisinde bu farklı toplumların, farklı sosyo-ekonomik ve sınıf yapıları ile bunun sonucu olan ideolojik ve siyasi gelişmeler sebebiyle, Ekim devrimi sonrasında devrimci altüst oluşa katılması da bazen bütünüyle farklı yollardan gerçekleşti. Fakat bu farklı yolları incelemeyen önce, devrim öncesi Rusya'da yaşanan en önemli fakat neredeyse herkesin görmezden geldiği toplumsal olaya kısaca eğilmeliyiz.

Unutulmuş ayaklanma

Doruğuna Batı Avrupa'daki ve daha sonra Kuzey Amerika'daki burjuva toplumu ile ulaşan Yahudi-Hıristiyan geleneği lehindeki güçlü önyargısı sebebiyle Batı tarihçiliği sık sık, tercih ettiği kültürün yörüngesi dışında gelişen en önemli olayları dahi göz ardı eder. Şunu bir düşünün: Birinci Dünya Savaşı'nda taraf olan devletlerin orduları ve donanmalarındaki çeşitli asker ve denizci isyanlarının dışında,²⁵ Şubat devrimi öncesi Avrasya kıtasında yaşanan tek önemli toplumsal huzursuzluk, 1916'da İrlandalıların gerçekleştirdiği ve sonuç olarak İrlanda Cumhuriyeti'nin Büyük Britanya'dan ayrı bir devlet olarak kurulmasına giden Paskalya İsyanı kabul edilmektedir.

Hem ordular içerisindeki isyanların hem de Paskalya isyanının, savaşın daha

24 Bkz. Carr, *The Bolshevik Revolution*, Cilt I, a.g.e., s. 321n. Bugün Azeriler olarak bilinen Azerbaycan Müslümanlarına o dönem Tatar deniliyordu.

25 Bkz. Broué, *L'Internationale Communiste*, a.g.e., s. 39-41.

sonraki gelişmeleri açısından büyük önem taşıdığına şüphe yok. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın genel tarihine dair ya da Ekim devrimine dair hemen hemen hiçbir eserin, geçerken dahi olsa, Orta Asya'daki büyük 1916 isyanından bahsetmemesi akıl alır iş değildir. Milyonlarca insanın toplumsal ayaklanması olan bu hareket Çar'ın ordularınca vahşice bastırılmıştır. İsyana katılan insanların sayısı milyonlarla ölçülmektedir.²⁶ Çarlık güçlerince katledilen yerli halk, isyancılarca öldürülen çok daha az sayıdaki Rus yerleşimci ve aman vermez dağları aşarak Çin'e geçmeye çalışırken hayatını kaybeden çok yüksek sayıdaki (çoğunluğu Kırgız) erkek, kadın ve çocuğun toplam sayısı 200 ile 300 bin arasındadır. Bu boyuttaki bir isyanın ve trajedinin, Çarlık Rusyası'nın savaş gücü üzerinde korkunç bir etkisinin olduğu ve bunun Ekim devrimine hem doğrudan hem de dolaylı olarak katkıda bulunduğu şüphe götürmez. On yıllar süren sessizliğin ardından, bu tarihsel olay tekrar gün yüzüne çıkartılmayı beklemektedir.²⁷

İsyanın dolaysız sebebi, hükümetin, Çar'ın Orta Asya'daki tebaasını askere alma kararıydı. Bu halklara güven duyulmadığı için, askere alınanlar Osmanlı hükümetinin Ermeni tebaasına yaptığına (meşum "amele taburları"²⁸) çarpıcı şekilde benzer biçimde silahsız amele taburları şeklinde örgütleniyorlardı. Bu, yerel halkın çok geniş çaplı bir isyanına yol açtı. Fakat isyanın yalnızca askere almaya değil genel olarak Rus sömürgeciliğine karşı olduğu, hareketin daha ilk aşamasında isyancıların bir öfke göstergesi olarak yerleşimci Rus çiftçileri öldürmesinde görülebilir. Burada, olay çok az çalışıldığı ve bu sebeple konu hakkında yeterince bilgi sahibi olmadığımız için deneme minvalinde kabul edilmesi gereken bir saptama yapılabilir: Bu isyan, Büyük Britanya'nın en batısındaki Paskalya isyanının, bu ülkenin Çarlıkla yönetilen müttefikinin en doğu topraklarındaki suretidir!

Yani, Müslüman halkların isyana, ayaklanmaya ve devrime husumeti olduğunu söyleyen, bu halkların uysallığına dair o kök salmış önyargının aksine, Rus imparatorluğunun Müslüman halkları Birinci Dünya Savaşı'nın temsil ettiği o büyük katliamın sonuçlarına karşı **ilk** ayaklanan olmuştur. Muhakkak, bu isyanın yarattığı sarsıntılar hem cephedeki Rus birliklerinin zafiyetine hem de Ekim devrimine

26 Adeeb Khalid, *Komünizmden sonra İslam*, a.g.e., s. 48-49.

27 İlk dönem Rus Marksist tarihçiliğinin, 1916 isyanını ve bu isyanın vahşice bastırılmasını gözünü budaktan sakınmaksızın, Rus sömürgeciliğinin Orta Asya'nın Müslüman halklarını sömürgeleştirilmesi sürecindeki utanç verici bir olay olarak incelemiş olması, bürokrasinin saldırısından önce 1920'lerin başındaki Bolşevik yönetiminin şeref hanesine yazılmalıdır. Anlaşılan, bu dürüst tavır, partinin ve devletin gitgide bürokratikleşmesinin sonucu olarak Sovyet toplumunda Büyük Rus milliyetçiliği güç kazandıkça değişmiştir. Bkz. Alexander Morrison, "Central Asia: Interpreting and Remembering the 1916 Revolt", <http://www.eurasianet.org/node/80931>, ulaşılma tarihi 17 Eylül 2017.

28 Bunların bir savaş hilesi olarak büyük önemine dair bkz. Sungur Savran, "Sınıf Mücadelesi Olarak Ermeni Soykırımı", *Devrimci Marksizm*, Sayı 23, Bahar 2015, s. 83-86.

katkıda bulunmuştur. Muhtemelen bunun bir başka sonucu da, Çarlık denilen vahşi iktidar yapısına son veren Bolşevikler olduğu için, Orta Asya halklarının Ekim devriminden doğan devlete olumlu bakması olmuştur. Bu bağlantıları daha somut olarak kurabilmek için, bu isyana dair daha fazla araştırmaya ihtiyacımız var.

Ekim devrimi sonrasında Müslümanların komünizmi

Şubat devrimi, Müslüman halklar içerisindeki komünist hareketi canlandırdı. Bu işi ilk üstlenen, daha Nisan 1917 gibi erken bir tarihte Kazan Müslüman Sosyalist Komitesi’ni kuran Volga Tatarları oldu. Bu komitenin liderleri arasında üç tanesi çok önemliydi: Komitenin başkanı Mollanur Vahidof, Ağustos 1918’de Kazan’ı savunurken Beyazlar tarafından öldürülene kadar Müslüman komünist hareketin yıldızı olacaktı. Emine Muhiddinova’nın komitenin sekreteri olarak varlığı, genelde kadının ağır baskı altında olduğu bir toplumda büyük sembolik değere sahipti. Üçüncü ve elbette, bu dönemin Müslüman komünistleri içinde en şöhretlisi olan Mirsaid Sultangaliyef hareketin en önde gelen lideri olacak, fakat daha sonra ulusal komünizm sapması ile suçlanacak, baskıya maruz kalacak ve sonunda Stalinişt bürokrasi tarafından 1940’da idam edilecekti.²⁹ Bu komite, 1917 1 Mayıs’ında toplanan etkileyici Birinci Tüm Rusya Müslümanları Kongresi’ne katılsa da, ezici çoğunluğu Ceditçilik oluşturduğu için azınlıkta kalıyordu. Ekim devriminin hemen ardından, 1918 Ocağında, Vahidof, Sovnarkom tarafından Müslüman İşleri Komiserliği’nde görevlendiriliyor, Galimcan İbrahimof ve Şerif Manatof, Vahidof’un yardımcılığına, Sultangaliyef ise komiserliğin Kazan şubesinin başına getiriliyordu.

Mart 1918’de, Rusya Müslüman Emekçileri Konferansı toplandı. Bu konferansla birlikte, komünistler kendilerini Müslüman nüfus içerisindeki burjuva-demokratik unsurdan ayırıyordu. Konferans, bağımsız bir “Müslüman Sosyalist Komünist Partisi” kurma amacıyla 12 kişilik bir yürütme seçecekti. Bu parti kısa süre içerisinde, Rusya Komünist Partisi (b) ile mutlak bir paralellik içerisinde Müslüman Komünist Partisi (b) adını alacaktı. Buradaki (b), elbette, Menşeviklerle karıştırılmamak için, “Bolşevik” anlamına geliyordu. Müslüman Komünist Partisi (b) ilk konferansını 1918 Haziran’ında toplayarak (kısaca “Müsbüro” olarak anılan) bir Büro seçti. Yani Sovyet devletinin içerisinde Müslümanların meselelerine gösterilen ilginin (Müskom) yanı sıra, yeni filizlenen bir Müslüman komünizmi (Müsbüro) de vardı. Anlaşıldığı kadarıyla bu hareket Bolşeviklerce, hem Rusya sathındaki hem de Müslümanların çoğunluğu ya da, Hindistan gibi, hatırı sayılır büyüklükte bir azınlığı oluşturduğu ülkelerdeki Müslüman komünizmi için bir kuluçka olarak görülüyordu. Türk komünistlerin bu Müslüman komünist oluşum içerisindeki

²⁹ Bu önemli tarihsel kişilik hakkındaki temel kaynak için Alexandre Bennigsen/Chantal Lemercier-Quelquejays, *Sultan Galiyev. Üçüncü Dünyacı Devrimin Babası*, İstanbul: Sosyalist Yayınları, 1995.

varlığı bunun en büyük kanıtıdır. Rusya'daki Türk komünistlerin en önemli lideri Mustafa Suphi, 1921'de burjuvazi tarafından katledilene kadar bu hareketin de liderleri arasındaydı. Muhtemelen, Müslüman Komünistleri örgütünün, başlangıçta RKP (b)'den bağımsız olarak düşünülmesinin sebeplerinden biri de budur.

Ne var ki bu fikrin ömrü kısa oldu. Müslüman Komünist Partisi, Eylül'de RKP (b)'nin bir seksiyonuna dönüştürüldü. Şimdilik ne başlangıçta Müslüman komünistleri için bağımsız bir parti kurma kararının ne de bu kadar kısa bir süre içerisinde bu fikirden vazgeçilmesinin sebebine dair yeterince araştırmaya ve belgeye sahibiz. Öte yandan, hareketin özerkliği ve ayrı örgütsel formu korundu. Yalnızca iki ay sonra, 4 Kasım 1918'de Moskova'da Müslüman Komünistleri Kongresi toplandı, ertesi gün Zinovyef'in de katıldığı büyük bir eylem düzenlendi. Müslüman Komünistleri İkinci Kongresi tam bir yıl sonra, Kasım 1919'da toplandı. Konuşmacılar arasında Lenin dahi bulunuyordu (ayrıca Stalin de vardı).

Komünist Enternasyonal'in (Komintern) kurulmasından sonra, Müslüman komünistlerinin örgütlenmesi de biçim değiştirdi. Komintern'in kuruluşunun hemen ardından, Uluslararası Doğu Propaganda ve Yürütme Sovyeti adını kullanan bir Doğu Seksiyonu kurulmuştu. Burada, "Müslüman" isminin ortadan kalktığını ve bölgedeki Hıristiyan unsurları da (Gürcüler, Ermeniler vb.) kapsayacak daha genel "Doğu" ifadesinin Müslüman hareketini de kapsayan bir çatı olarak kullanıldığını görüyoruz. Bakü Doğu Halkları Kongresi de aynı biçimde Müslüman halkları daha geniş "Doğu" kavramının içine alıyordu. Bağımsız partiden Rusya komünizminin partisi içerisinde bir seksiyona ve oradan da Müslümanların daha kapsayıcı Doğu kavramı içinde asimilasyonuna giden bu gelişim Rus ve Müslüman komünist hareketleri içerisinde belli tartışmaların yaşandığına işaret etmektedir. Önemli miktarda materyalin Müslüman ülkelerde ve Müslüman topluluklar içinde çalışan komünistlerin daha geniş oluşumlar içinde asimilasyona dair memnuniyetsizliğini gösterdiği de düşünülürse, devrimci Marksist tarihçiliğin bu konuya ciddi biçimde eğilmesi gerekmektedir.

Başından beri bu hareket içerisinde önemli bir yeri bulunan Türkiye Komünist Partisi, Bakü Kongresi'nin hemen sonrasında, yine Bakü şehrinde Türkiye'den gelen tam yetkili delegelerin de katılımıyla 1920 Eylül'ünde nihayet resmi olarak kuruluyordu. Fakat, bilindiği gibi, Mustafa Suphi'nin liderliğinde, partinin 15 liderinden oluşan bir heyet, Aralık 1920'de Türkiye'ye gidecek, birçok şehirde taciz ve baskılara maruz kalacak, en sonunda da 20 Ocak'ı 21'ine bağlayan gece Trabzon açıklarında kasıtlı biçimde boğularak öldürülecekti. Eğer parti, özellikle de partinin önderi Mustafa Suphi öldürülmeseydi, Rus ve Müslüman unsurlar arasındaki ilişkiler nasıl gelişirdi sorusu ucu açık ama sormaya değerdir. Bu, özellikle Sultangaliyef'in Müslüman milliyetçi önyargılarına dair iddialar düşünülürse daha da geçerlidir. Mustafa Suphi'nin halis muhlis bir Leninist olduğu düşünülürse, Sta-

lin ile Sultangaliyef arasındaki çatışmada konumunun ne olacağını görmek ilginç olurdu.

Müslüman Rusya'nın Sovyetleşmesi: Tatarlar ve Başkırtlar

Bolşeviklerin ulusal soruna yönelik politikalarının yanı sıra Müslüman komünist hareketin bu gelişimi, ilerleyen aşamalarda komünizmin önceden Rus imparatorluğunun parçası olan Müslüman bölgelere yayılmasını sağladı ve Ekim devriminden sonraki yıllarda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri (ya Birlik içerisindeki cumhuriyetler ya da Rusya federasyonu içerisindeki otonom cumhuriyetler olarak, yazının devamında bunlardan SSC'ler olarak bahsedeceğiz) kurulması sonucunu verdi. Daha önce belirttiğimiz üzere, farklı bölgelerin sosyo-ekonomik yapılarındaki ve devrim öncesi yaşadıkları siyasi gelişmelerdeki farklılıklar, somut örneklerde Sovyet devleti statüsüne geçişte farklı yolların izlenmesine sebebiyet verdi. Bu geçişin farklı kaynaklarını ve güçlerin dağılımındaki farklılıkları incelemek, gelecekteki devrimci altüst oluşlar sırasında devrimci rejimlerin yayılmasına dair dersler çıkartabilmek için faydalı olacaktır.

Bu yollardan biri, merkezi devletin yerel güçlerle anlaşarak SSC'leri oluşturmaya idi. Bu yolun, Ekim devriminden doğan yeni hükümetin iyi niyetini de etkileyici biçimde gösteren ilk örneği 1918 Mart'ında yani devrimden yalnızca dört ay sonra Tatar-Başkırt Sovyet Cumhuriyeti'nin ilan edilmesiydi. Çarlık iktidarındaki dönemindeki hâkim bakışın aksine, bu adım Müslüman halkların kendi kendini yönetme hakkının açıkça tanınmasıydı. Fakat bu cumhuriyet, Sovyet hükümetinin herhangi bir kusuru yüzünden değil, bu yeni siyasi birim içerisindeki iki ulusal unsur arasındaki anlaşmazlıklar sebebiyle bir anlamda ölü doğuyordu. Tatarlardan daha az gelişmiş ve daha aşiret yapısında olan Başkırtlar, Tatarların ortak siyasi oluşum içerisinde egemen olacağından şüpheleniyorlardı ve yeni cumhuriyetten uzak durmaya karar verdiler. Başkırtlar, milliyetçi bir şahsiyet olan Zeki Validof liderliğinde, Kolçak'ın beyaz ordusunu desteklemişti. Ne var ki, burada karşımıza Çarlıkla yönetilmiş Müslüman ve Türki halkların tarafını seçmesinde belirleyici olan unsurlardan biri çıkıyor. Tıpkı diğer Beyaz Ordu komutanları gibi Kolçak da Büyük Rus şovenizminin yılmaz savunucusuydu ve Rusya'nın ezilen halklarına en ufak bir tavizde bulunmaya dahi niyeti yoktu. Bu, Lenin'in politikasıyla taban tabana zıttı. Bu sebeple Validof, Başkırtistan Özerk Sovyet Cumhuriyeti'nin ilanı karşılığında, altı bin kişilik birlikleriyle Beyaz Ordu saflarını terk ederek Kızıl Ordu'ya katıldı. Böylece Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti içerisinde bir Sovyet devleti, başında bir karşı devrimci ile kurulmuş oluyordu! İroninin şahı!

Bu olay, gelecekteki devrimci altüst oluşlardan doğacak durumlar için çıkartılacak derslerle doludur. Önce olayları kısaca özetleyelim. Başkırtistan 1919 Mayıs'ında, yani ölü doğan Tatar-Başkırt Özerk Cumhuriyeti'nden tam bir yıl sonra

kurulmuştu. Fakat iki taraf çeşitli sorunlar sebebiyle karşı karşıya geldi. Bu sorunlar arasında, Validof'un birliklerinin Kızıl Ordu'ya entegrasyonunun derecesi de bulunuyordu. Validof entegrasyona direnirken, merkez yönetim pek tabii tam entegrasyonda ısrarcı oluyordu. Birçok pazarlık ve sürtüşme sonrası, en nihayetinde Validof taraf değiştirerek Basmacı hareketine (bir noktada Enver Paşa'nın da katıldığı, Müslümanların bağımsızlığı için savaştan yarı-eşkiya bir hareket) katıldı. Validof'un taraf değiştirmesine rağmen, Başkırtistan özerk bir cumhuriyet olarak kaldı.

Çıkarılacak birinci ders, Lenin'in ezen ulus proletaryasının, ezilen ve küçük ulusların kendi kaderini tayin hakkını tanımamasının bu ulusları ezen ulusun proletaryası safına bir mıknaatıs misali çekeceği yönündeki iddiasının, Rosa Luxemburg, Buharin ve Pyatakof'un bu durumun söz konusu ulusları bağımsızlık arayışına götürerek devrim topraklarını bölmeğe yönelik düşüncesi karşısında doğrulanmasıdır. Başkırt örneği, devrimci hükümet ulusal sorunda doğru tutuma sahip olduğu sürece, ezilen ulusun gerici bir önderlik altında dahi devrimci hükümetin tarafını tutacağını gösteren uç bir örnektir.

Bu ilginç olayın ikinci önemli tarafı, eğer güçlü, hatta bu durumda hegemonik biçimde üstün durumdaysanız, siyasette birçok farklı manevra olanağınızın bulunduğunu göstermesidir. Birçok Bolşevik lider, Validof'un gerici bir milliyetçi olduğu gerçeğine işaret ederek, Lenin ile Validof arasındaki antlaşmaya karşı çıkmaktaydı. Bu gerçek Lenin'in gözünde de aşıkardı. Fakat bu noktada iki ince nokta vardı. Birincisi, karşı taraf asırlarca ezilmiş bir ezilen ulustu ve bu asırlık zulüm sonrası onları kendi tarafına kazanmak için çok hassas bir yaklaşım gerekliydi. Trotskiy bu konuda Lenin'le tamamen hemfikirdi. Başkırtlara dair gelişmeleri yakından izliyor ve bu konuda Lenin'i eleştirenlere karşı sert bir savunmaya girişiyordu. Örneğin, 1920'deki bir telgrafta şöyle yazıyordu:

Başkırt cumhuriyeti ile ilişkileri belirlerken, Ufa'daki zararlı hisler de göz önüne alınmalı. Orada, Başkırt cumhuriyetinden, geçici bir sadaka olarak bahsediliyor ve bu Başkırtları müthiş rahatsız ediyor. Preobrajenskiy, parti toplantısında yaptığı konuşmada parti kongresinde uluslar programını gözden geçirme ihtiyacından bahsederek, Merkez Komitesi'ni, Ufa işçilerini Doğu politikasına kurban etmekle suçladı. [Ufa'daki parti lideri] Yeltsin'in dar kafalılığı, Artem'in histerisi ve Preobrajenskiy'in felsefesi yakında Başkırt politikamızı tam karşıtına dönüştürecek.³⁰

30 Alıntılan Daniel E. Schafer, "Local Politics and the Birth of the Republic of Bashkortostan", Ronald Grigor Suny/Terry Martin (der.), *A State of Nations. Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin*, Oxford: Oxford University Press, 2001, s. 177. Trotskiy'in Başkırt tartışması konusundaki benzer müdahaleleri için bkz. s. 179-180.

Bu meselenin diğer yanına bakarsak, sizin tarafınız durumu bir bütün olarak kontrol altında tutuyorsa, karşı tarafa pek az manevra alanı kalacaktır. Lenin bunu biliyordu. Validof tam da bu sebeple sonu hüsrana olacak bir macera için ana üssünü terk ederken, Başkırıstan Özerk Sovyet Cumhuriyeti varlığını sürdürecekti.³¹

Bolşevik liderliği, Rusya'nın Müslüman bölgelerinde ama özellikle de Orta Asya'da böl ve yönet politikaları uygulamakla suçlamak âdettendir. Gerçekten devrimci olduğu dönemde, yani Lenin zamanında ve bazı konularda ta 1920'lerin sonlarına kadar, Bolşevik hükümeti böyle bir suç işlemedi. Tatar-Başkırt Cumhuriyeti'nin iki özerk Sovyet Cumhuriyeti'ne ayrılması bunun mükemmel bir örneğidir. Dışarıdan bakarak, Sovyet hükümetinin yakın akraba olan iki halkı böldüğü kolayca iddia edilebilir. Gerçek ise tam tersidir. Ayrılmaya yol açan, daha baskın bir ulus olan Tatarlar ile Tatar hâkimiyeti karşısında geleceklerine dair endişeli olan Başkırtlar arasındaki ayrışma idi ve Sovyet hükümetinin yaptığı yalnızca Başkırtların iradesini kabullenmekti. Böylece ilk aşamadaki birleşik Tatar-Başkırt Cumhuriyeti ilga edildi ve 1920 baharında Özerk Tatarıstan Sovyet Cumhuriyeti kuruldu. Fakat, Tatar-Başkırt çatışması, Rusya'daki Müslüman halklar arasındaki daha genel bir çatışmanın yalnızca bir örneğidir. Burada öne sürdüğümüz sav, Türkiistan'ın Türkiistan ve Özbekiistan olarak bölünmesi gibi birçok örnek için de geçerlidir. Stalin ve şürekâsının planladığı Güney Kafkasya Federasyonu sonrasında feshedilerek yerini üç Birlik SSC'sine (Ermeniistan, Gürciistan ve Azerbaycan) bıraktı. Bu federasyonun kurulma amacı söz konusu üç cumhuriyetin Rus ağabey karşısındaki konumunu zayıflatmak olduğu için, bu federasyonun feshi ilerici bir nitelik taşır.

Bakü Komünü ve sosyalist Azerbaycan'ın doğuşu

O aşamada siyaseten tamamen yozlaşmış olan Enver-Talat-Cemal üçlüsünün tertiplelediği Ermeni soykırımı sebebiyle, Güney Kafkasya'da işler daha karışık olacaktır. Ekim devrimi sonrası Rus ordusu terhis edilince, Doğu Anadolu'daki savaş, daha önce Çar'ın ordularında subay ya da asker olarak görev yapan Ermeni grupları ile ağır yara almış Türk ordusu arasında kimin kime vurduğunun belli olmadığı bir çatışmaya dönüşmüştü. Rus cephesinin çökmesinden faydalanmak isteyen Türk ordusu Güney Kafkasya'ya doğru ilerlemeyi denerdi. Aralarında 1915 katliamından kaçmış olanların da bulunduğu ve bölgedeki üç ülkede de nüfusun önemli bir kısmını teşkil eden Ermeniler doğal olarak canlarından endişe ediyordu. Bundan dolayı Ermeni nüfus ile Azerbaycan Türkleri arasında bunu izleyen çatışmalar gerçekleşmekteydi. Bu çatışmalar, 1918 Mart'ında artık eski köylü sosyalisti kökeninden

31 Validof daha sonra ülkesini terk ederek önce Almanya'da, sonra Türkiye'de akademik çalışmalar yaptı, sağcı dünya görüşüyle ünlenen bir tarih profesörü oldu. Türkiye'de Zeki Velidi Togan ismini aldı.

uzaklaşarak milliyetçi bir parti haline gelmiş olan Taşnak Ermeni Federasyonu'na yakın güçlerin gerçekleştirdiği "Bakü faciaları"na yol açtı. Bu yaşananlar, geriye Güney Kafkasya Ermenileri ve Türkleri arasında acı hatıralar bırakacaktır.

Fakat yine Mart ayı içerisinde, Bakü'de, tarihe Bakü Komünü olarak geçen olay gerçekleşti. Bu Güney Kafkasya'daki ilk Sovyet rejimiydi. Her ne kadar Bakü'de kurulmuş olsa da, arkasında sadece Müslümanlar ya da ağırlıklı olarak dahi Müslümanlar bulunmuyordu. Bileşimi bakımından çokuluslu bir olaydı; ayrıca farklı siyasi güçlerin bir koalisyonu idi. En önemli lideri, en önde gelen Ermeni Bolşevik'i, Lenin'in uzun süreden beri arkadaşı olan ve o dönem Bolşevik Partisi Merkez Komitesi'nde bulunan Stepan Şaumyan'dı. Komüne liderlik eden diğer komiserler arasında, tabir-i caizse ikinci keman rolü, Azerbaycan komünizminin tarihsel lideri sayılabilecek Neriman Nerimanof'a düşmüştü. Burada, 1915 soykırımının kan revanının ve savaşın son aşamasında bunu izleyen amansız karşılıklı kırımın gölgesi altında, yalnızca ulvi enternasyonalizmi ile komünizmin sağlayabileceği mucizevi bir dostane işbirliğini görüyoruz. Üstüne üstlük, Bolşeviklerin ve Sol Sosyalist Devrimcilerin yanı sıra Taşnak Partisi de koalisyon hükümetinin parçasıydı.

Bakü Komünü yalnızca dört ay gibi kısa bir süre hayatta kalabildi. Komünün çöküşünün sebebi de aslında yine aynı Türk-Ermeni husumetiydi. Osmanlı güçlerinin ilerleyişinden korkan Taşnaklar, Sovyet Rusya'nın savaştan çekilip ordusunu terhis etmesiyle varlığını Güney Kafkasya'da hissettirmeye başlayan Britanya ordusunun kanatları altına sığınma fikrini savunmaya başlamıştı. Bu adımın anlamı, Britanya emperyalizminin ölümüne düşmanı olan Moskova'daki Sovyet hükümetine karşı hasmane bir tavır almak olacağı için, Bolşevikler ve Sosyalist Devrimciler doğal olarak bu seçeneği reddetti. Bunu izleyen hararetli tartışmalar sonrası, Sovyet'te yapılan oylamayı Bolşevikler ve Sosyalist Devrimciler küçük bir farkla kaybetti. 26 Komiser şehri terk etti fakat kısa sürede yakalanıp kurşuna dizildi. Bu yargısız infazda Britanya'nın da işbirliği içinde bulunduğu dair kanıtlar mevcuttur. En önde gelen Ermeni Bolşevik Şaumyan'ın katledilmesinin, Türkiye komünizminin atası Mustafa Suphi ve 14 yoldaşının ölümünü bir anlamda işaret etmesinde ironik bir hüznün vardır!

Bakü Komünü'nün yıkılışını izleyen kısa bir aradan sonra, Ekim sonunda bu sefer Türk orduları, Türkiye'nin önde gelen müttefiki Almanya'daki devriminin sarsıntıları altında çöküşe uğradı. 1918 sonuyla 1920 başı arasındaki dönem, Transkafkasya'da, Britanya ordusunun koruması altındaki burjuva milliyetçiliğinin doruk noktasıydı. Britanya Güney Kafkasya'daki varlığını sürdürdüğü müddetçe Ermenistan'da Taşnaklar, Azerbaycan'da Müsavat (Eşitlik) Partisi ve Gürcistan'da Menşevikler hâkim kaldılar. Fakat Britanya'nın bölgeden çekilmesinin hemen ardından Azerbaycan'da bir komünist ayaklanma gerçekleşti ve Kızıl Ordu'nun yardımı ile aynı yılın Nisan ayında Sovyet Azerbaycanı kuruldu. Bu, Rusya'nın

içindekiler dışında, Müslüman çoğunluğa sahip bir ülkede kurulan ilk Sovyet cumhuriyetiydi.

Orta Asya'nın Sovyetleşmesi

Orta Asya, Rusya içerisinde sosyalizme kazanılması en güç Müslüman toplumlarına ev sahipliği yapmaktaydı. Birincisi, aşılması gereken nesnel engeller korutucu düzeydeydi: bölgedeki çeşitli toplumlar arasındaki farklar ne olursa olsun, bütün Orta Asya kapitalizm öncesi bir aşamada yaşıyordu ve yerli nüfus arasında gerçek anlamıyla bir işçi sınıfı mevcut değildi. Dahası, geleneksel olarak Rus yerleşimcilerin yerel halkın topraklarını yağmalamasından kaynaklanan ve kısa süre öncesinde 1916 isyanının zalimce bastırılmasıyla harlanan Ruslara yönelik nefret vardı. Bu nefret, ilk aşamada yerli halkın, ezilen halkların haklarına yönelik çağrıda bulunan Bolşeviklerin tavrını görmezden gelmesine yol açtı. Son olarak, sosyalist ya da komünist bir hareketin bölgede neredeyse hiç olmaması da doğal olarak Orta Asya halklarının Bolşevik dava etrafında hızla toplanmasının önünde bir engel teşkil ediyordu.

Bütün bu olumsuz koşullar, Ekim devriminin neredeyse hemen ardından bölgenin içinde bulunduğu spesifik şartlarda daha da keskin bir nitelik kazanıyordu. İki faktör söz konusuydu. Bir yandan, daha önce de belirttiğimiz üzere, Orta Asya'daki ama özellikle de Türkiştân'daki Rus unsur çıkarlarını korumak için oportünist biçimde Bolşeviklerin tarafına geçmişti. Bu sebeple Orta Asya Bolşevizmi'nin bileşimi dikkat çekici biçimde sömürgeci bir karakter taşıyordu. Bu, komünizmin yerli halklar için aynı zamanda sömürgecilik anlamına geldiği garip bir durum yarattı.

İronik biçimde, (henüz Bolşeviklerin hâkimiyetinde olmayan) ilk Sovyet hükümetinin Eylül 1917'de, yani Ekim devriminin zaferinden önce ortaya çıktığı yer, o dönem genelde Türkiştân'ın başkenti kabul edilen Taşkent'ti. Fakat bu olayın aktörleri tamamen Ruslardı ve yerli halk hiçbir şekilde işe dâhil olmamıştı. Üç ay sonra, Aralık 1917'de Taşkent ile Hokand kendi aralarında bir savaşa tutuştuğunda, güya Bolşevik olan Taşkent Rus egemenliğinden yana tavır alırken karşıdevrimci Hokand tarafı sömürgeleştirilmiş Müslümanları temsil ediyordu. Hokand kaybettiği için, Müslüman güçler dağlara çekilmek zorunda kaldılar ve bu da, daha önce milliyetçi Başkırt lideri Validof'la bağlantılı olarak bahsettiğimiz, Basmacı hareketini doğurdu.

Öte yandan, Kosakların karşı devrimci ayaklanması Orta Asya'nın Rusya'dan neredeyse tamamen soyutlanmasına yol açtı. Bu durum, Moskova'daki merkezi Sovyet hükümetinin bölgedeki gelişmelere neredeyse iki koca yıl boyunca müdahale edememesine sebebiyet verdi. Bunun sonucu, Rus unsurun yerli Müslüman unsura karşı açık ayrımcı özellikler barındıran bir hükümet tarzına yaslanan iktidarının pekişmesiydi. Yani, Rus sömürgeci güçlerin kolayca ve yakın zamanda

benimsedikleri Bolşevizm kılığındaki oportünizmlerinin sürebilmesinin tek sebebi, Orta Asya'nın neredeyse laboratuvar koşullarındaymışçasına soyutlanmış olması ve böylece gerçek Enternasyonalist Bolşevizm'e bağışıklık kazanmasıydı.

Moskova, ancak 1919'da askeri durumun değişmesiyle Orta Asya'daki gelişmelere müdahale etme olanağı kazandı. Önemli bir dönüm noktası 1919 Haziran'ında, Kazakistan konusunda "Devrimci Komite Kararnamesi" adını taşıyan kararnameyle aşıldı. Bu kararnameyle Sovyet hükümeti, Rus yerleşimcilerin yerli Müslüman halka karşı işlediği suçları telafi etmeye çalışıyordu. Kazakistan'ın göçebe aşiret toplumlarının uzun süredir temel sıkıntısının müşterek topraklarına Rus yerleşimciler tarafından el konulmasıyla mülksüzleştirilmeleri olduğu ve 1916 Orta Asya isyanının bu aynı yerleşimcileri hedef aldığı düşünülürse, Kazak kararnamesi içerdiği kısa süreli pratik önlemlerin ötesinde çığır açıcı bir öneme sahipti. En sonunda bu kararnameyle, "Rus" bir iktidar yapısı, geleneksel Kazak toplumunun sömürgeci yağmasından uzak duracağını söylüyordu. Bu hareket merkezi politikada mutlak bir değişime işaret ediyordu.

Buna paralel olarak, Türkiistan'daki müdahale gerçekleşti. Yukarıda izah ettiğimiz üzere, Sovyet hükümeti Bolşevizm adına yönetimde bulunan Rus unsuru Müslüman nüfusa karşı ayrımcılığa dair uyardı ve Lenin, Türkiistan komünistlerine bir mektup yazdı.

Bolşeviklerin, Rus çıkarları açısından bakıldığında ulusal çıkarlardan feragat anlamına gelen politikası bir kez daha karşılığını buldu. Devrim, Türkiistan'da gücünün sınırlarını, 1918 Mart'ında imzalanan antlaşmalar ile Buhara Emiri'ne ve Hive Hanı'na kendi geleneksel bölgelerinin egemenliğini vererek kabullendi. Orta Asya'nın yalıtılmışlığı sona erdikten sonra Bolşeviklerin politikasının yaşadığı değişim ile, Jön Buhara kısa sürede eski burjuva-demokratik pozisyonundan yeni bir devrimci komünist yönelime geçti. Bu hareket ile Kızıl Ordu arasındaki ittifakın sonucunu Buhara Emiri'nin düşüşü oldu ve hem özel olarak Türkiistan'ın hem de genel olarak Orta Asya'nın Sovyetleşmesinin önünü açtı.³²

Müslüman halkların Ekimi'nin dersleri

Ekim devriminin, önceden Çar imparatorluğunun, Müslümanların yerli halkı oluşturduğu topraklarına yayılmasından üç farklı paha biçilmez ders çıkarabiliriz. Birincisi, Müslüman halklar ne dini uysallıklarıyla isyan ve devrime karşı bir husumetle doludurlar ne de eski ve geleneksel olana takılı kalarak Orta Çağ'ın ötesine geçemez durumdadırlar. Dahası, bugün modernliğe ulaşamadıkları gerekçesiyle hor görülen Müslümanların, modernliğin ötesine geçen bir sosyo-ekonomik düzende

32 Adeeb Khalid, "Nationalizing the Revolution in Central Asia: The Transformation of Jadidism, 1917-1920", Ronald Grigor Suny/Terry Martin (der.), *A State of Nations*, a.g.e.

yaşamış olması oldukça çarpıcı bir olgudur. Sınıf çatışması ve uluslar arasında neredeyse doğuştan gelen eşitsizliklerden mağdur olan bu Müslümanlar, formel olarak da olsa sınıf farklılıklarının ve ulusal ezilmenin ortadan kaldırılmasını önüne koyan bir topluma adapte oldular. Elbette bu ders yalnızca İslam’a ve Müslümanlara dair önyargıları bulunan Batıyı değil, aynı zamanda kendi toplumlarına bakışları bu önyargılarınca belirlenmiş olan İslam dünyasının Batılılaşmış elitlerini ve hatta komünistlerini de ilgilendirmektedir. Bunun 21. yüzyılın komünistlerine gösterdiği, bir milyardan fazla nüfusuyla İslam dünyasının geleneklere ve yobazlara asla ve asla terk edilemeyeceği, bilakis aktif biçimde devrim davasına kazanılmasının gerektiğidir.

Paha biçilmez olan ikinci dersi ise, Leninişt uluslar politikasının yakıcı önemidir. Bu bağlamda ayırım yapmaksızın kullandığımız sosyalizm ya da komünizm yalnızca proletarya enternasyonalistlerinin yaratabileceği bir uluslararası olgu ise, Lenin’in yaptığı üzere bu enternasyonalizmin içini ulusların kendi kaderini tayin hakkı ile doldurmak bir zorunluluktur. Sovyet tecrübesi, bu Leninişt politikanın, devrimin muzaffer olduğu toprakları parçalamak bir yana, sınıflı toplumda uluslar arasındaki eşitsizlik sebebiyle birbirine düşman olmuş ulus ve milliyetleri tekrardan birbirine bağlayan bir çimento işlevi gördüğünü şüphe götürmez biçimde kanıtlamaktadır.

Üçüncü ders, tarih sahnesine yeni çıkmakta olan komünist hareketlerin kaynağına dair çok net olma gerekliliğidir. Bazı Marksistler, enternasyonalizm konusundaki heveskâr tutumları sebebiyle, komünist hareketlerin ve liderlerin oluşumunda umut veren öncüller olan milliyetçiliğe ve burjuva-demokratik hareketler ile liderlere demediklerini bırakmıyor, bunları hor görüyorlar. Tarihsel deneyim bize bunun tam tersini gösteriyor. Liberallerin komünizme doğru evrilmesi oldukça nadirken, burjuva milliyetçilerin komünizme doğru ilerleyip yeni filizlenen komünist hareketlerin lideri haline gelmeleri oldukça yaygın bir durum. Bunun sebebi, milliyetçiliğin bir ideoloji olarak liberalizme üstün olması değil. Özünde ikisi de burjuva ideolojisidir. Milliyetçilik daha çok küçük burjuvazinin saflarında yayılırken, liberalizm belli ölçüde burjuvazinin üst katmanlarıyla sınırlı kalır. Fakat belirleyici olan fark bu değildir. Neticede komünist hareketin başına küçük burjuva bir önderliğin geçmesini isteyecek halimiz yok! Belirleyici fark, çağımızın emperyalist karakterinde yatmaktadır. Liberalizm, tanımı gereği, dünya pazarının zorunluluklarına ve dolaşısıyla da bu pazarın en büyük gücü olarak emperyalizme biat etme anlamı taşır. Buna karşılık milliyetçilik, spesifik şartlara bağlı olarak gelişiminin bir noktasında emperyalizm ile çatışma içine girebilir. Bu sebeple liberaller, kendi geçmişlerine sadık kaldıkları sürece normal şartlarda komünist olamazken, milliyetçiler komünizmin anti-emperyalist kararlılığı dolayısıyla bu akıma katılıp, o andan itibaren daha yüksek bir enternasyonalizm aşamasına ulaşabilirler.

Ekim devriminin topraklarında ve bu toprakları çevreleyen bölgedeki ilk komünist hareketlerin deneyimi bunun net bir örneğidir. Türkiye Komünist Fırkası Genel Başkanı Mustafa Suphi ve Genel Sekreteri Ethem Nejat'ın ikisi de enternasyonalist komünistler olmadan önce milliyetçiydiler. Tataristan'daki Ceditçilik, Rusya'nın ilk Müslüman komünistlerinin ortaya çıktığı şartları yarattı. Türkiistan'daki Jön Buhara hareketi, Bolşevizmin hegemonyası altında kitlesel olarak komünizm saflarına geçti ve Orta Asya'nın Sovyetleşmesinin yolunu açtı. Kimse komünist hareketin doğuşu konusunda aşırı titiz olmamalıdır. Bu titizliğe ihtiyaç duyduğumuz alan, komünist hareket kurulduktan sonra ister liberal ister milliyetçi ister başka türden olsun, her türden burjuva etkiye karşı mücadele alanıdır. Bu noktadan sonra, hareketi yalnızca Leninizm ileri taşıyabilir.